

HİCR, 15/9. ÂYETİ VE KUR'ÂN'IN MÂNEN KORUNMASI ÜZERİNE

Ferruh KAHRAMAN*

ÖZET

Kur'ân'ın korunmuşluğu, tefsirlerde daha çok lafız bağlamında değerlendirilmiştir. Mânen korunmuşluğu ise geri planda kalmıştır. Bizce onun lafzen korunmuşluğu kadar mânâ olarak korunması da önemlidir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın tenzili esnasında korunması için kitâbet, hıfz ve arza yolunu seçmiştir. Hz. Ebû Bekir döneminde önde gelen kurranın şehid edilmesi sonucu Kur'ân tertip edilmiştir. Hz. Osman döneminde tilâvetin korunmasına yönelik yapılan çalışmalar zamanla kırâat ilmini oluşturmuştur. Bu ilim, daha sonraki asırlarda Müslümanlar tarafından Kur'ân'ın lafzen muhafazasında etkili olmuştur. Te'vilî ise Hz. Peygamber'in sünneti, sahâbe kavilleri, tefsirler, ulûmu'l-Kur'ân ve temel İslâm bilimleri vasıtasıyla korunmuştur. Müslümanların, sünneti ve sahâbe kavillerini esas alarak Kur'ân'ı tefsir etmeleri büyük ölçüde tefsirde nesnelliği meydana getirmiştir. Diğer yandan, Kur'ân'ın mânen korunmasında, anlama ve yorumlamada belli kural ve usul koyan ulûmu'l-Kur'ân'la yine ondan amacına uygun İslâm inanç sistemi oluşturan kelâm ilmiyle, ahkâmı ele alan fıkıh ilmi ve zühde değer veren tasavvuf da büyük hizmetler görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, lafız, mânâ, koruma, tefsir, te'vil

HICR 15/9. VERSE AND CONCERNING THE PROTECTION OF THE MEANING OF QUR'AN

ABSTRACT

Protection of Qur'an has been mostly concerned with respect to verbatim in the Qur'anic exegesis. Protection by meaning regarded as a secondary issue in the exegesis. From our perspective, protection by meaning is important as far as the protection by literal. In order to protect the Qur'an, the Prophet preferred literal composition, memorization and official recitation methods. Qur'an was compiled in the time period of Ebu Bekr after some prominent companions of Prophet Muhammad who memorized the Qur'an by heart martyred. In the caliph Osman's era, the studies regarding the protection of Qur'anic recitation led to the birth of Qur'anic qira'at. This new Qur'anic discipline paved the way for the literal protection of the Qur'an by the Muslims in following centuries. The interpretation of Qur'an was preserved by the Sunnah of Prophet Muhammad, sayings of sahaba, exegis, Qur'anic disciplines and basic Islamic sciences. The interpretation of Qur'an in the light of Sunnah and the sayings of the Sahaba by Muslim scholars significantly constituted the objectivity on exegis. In addition to Qur'anic disciplines; Islamic theology, Islamic Jurisprudence and Sufism which are all Qur'an centered sciences played crucial role in the protection of the meaning of Qur'an.

Key Words: The Qur'an, wording, meaning, interpretation, exegesis

* Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı ABD,
ferruh.kahraman@deu.edu.tr

GİRİŞ

Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de { إِنَّا نَحْنُ نُزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ } “Hiç şeyphe yok ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biz'iz”¹ buyurmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğu tarafından bu âyet lafzî ve mânevî ayrımı yapılmadan genel olarak Kur'an'ın korunmuşluğu üzerinden ya da özel olarak Kur'an'ın lafzî korunmuşluğu olarak ele alınmıştır². Taberî, (ö. 310/923) bu âyeti ikili bir tasnif içerisinde yani lafız ve mânâ olarak “Şüphesiz Biz Kur'an'ı içine onun aslında bulunmayan ifadelerin girmesini, emir ve yasaklarında, hadlerinde ve farzlarında bir eksiklik veya fazlalık olmasını engelleyeceğiz” şeklinde açıklamıştır³. Zemahşerî, (ö. 494/1101) “Allah, diğer kutsal kitapları, rabbaniyûn ve ahbar gibi din adamlarının eline bırakmış fakat kendi aralarındaki çekişmelerinden dolayı bu kitaplar tahrif olmuştur. Kur'an, diğer semâvî kitapların hilâfına ebediyen korunacaktır, çünkü Yüce Allah, bizzat onu kendi himayesine almıştır” demektedir⁴. Razi de (ö. 606/1210) Taberî ve Zemahşerî'yle aynı görüşü paylaştıktan sonra “gerek inkarcılar gerekse yahûdî ve huristyanlar gibi, Kur'an'ı tahrif ve tağyir etmek isteyen pek çok düşmana karşı, onun korunması en büyük mucizedir. Uzun süre geçmesine rağmen Allah'ın onu koruyor olması hem mucize hem de gaybe ait bir haberdür” demektedir⁵. Âlûsî de “Allah hiçbir kitabı Kur'an gibi himayesine almamıştır. Diğer kitapların muhafazası rabbaniyûn ve ahbar gibi din adamlarına bırakılırken Kur'an'ın korunmasını bizzat Allah kendisi üstlenmiştir. Bu yüzden nüzûlünden müntehaya kadar o korunacaktır” demektedir⁶.

Müfessirler âyette geçen “zikr”in (الذِّكْر) Kur'an olduğunda mutabakat halinde iken هُ/hû zamiri konusunda ihtilâf etmişlerdir. Müfessirlerin çoğunluğu هُ /lehûdeki “hû” zamirinin Kur'an'a⁷, bazı müfessirler de Hz. Peygamber'e raci olduğunu söylemişlerdir⁸. Âyette geçen “hû” zamirinin Hz.

¹ Hicr 15/9.

² Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'an*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1995, XIV, 7; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an bakâiki gâvâmiidi'l-tenzîl*, Dâru İhyâi'l-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, II, 387; Razi, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1990, II, 387; Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh, *Râihu'l-meânî*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1997, XIV, 24.

³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 7.

⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 387.

⁵ Razi, *Mefâtihu'l-ğayb*, II, 387.

⁶ Âlûsî, *Râihu'l-meânî*, XIV, 24.

⁷ Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 7; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 387; Razi, *Mefâtihu'l-ğayb*, II, 387; Âlûsî, *Râihu'l-meânî*, XIV, 24.

⁸ Bkz. Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'an*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1983, II, 85; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dâru İhyâi'l-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, II, 425.

Peygamber'e işaret ettiğini söyleyen müfessirlerin başında Mukâtil (ö. 150/767) ve Ferrâ (ö. 207/822) gelmektedir. Mukâtil, bu âyeti, “Allah, peygamberini şeytanlardan ve düşmanlarından koruyacaktır”⁹ şeklinde yorumlarken; Ferrâ, bu âyeti Hz. Peygamber'in korunması olarak yorumlamış ancak kimlerden korunduğuna dair bir bilgi vermemiştir¹⁰. Taberî, Zemaşerî, Râzî ve Âlûsî, “hû” zamirinin Kur'an'a raci olduğunu savunanların başında gelmektedir. Heyet tarafından hazırlanan Diyânet tefsirine bakıldığında Kur'an'ın korunmasının vahyin korunması anlamına geleceği ifade edilmektedir¹¹. Taberî, Zemaşerî, Râzî ve Âlûsî'nin görüşleri bizzat diğerlerine nazaran daha isabetli görülmektedir.

Bu âyette önemli bir nokta da Kur'an yerine “zıkr” (الذِّكْرُ) kelimesinin kullanılmasıdır. Sözlükte zıkr, “ezberleme, hatırlama, anma, övme ve düşünme gibi” anlamlara gelmektedir¹². Kur'an'a “zıkr” denilmesi; düşünülüp, anlaşılıp, öğüt alınacak bir kitap olmasındandır¹³. Öte yandan zıkrın, bazı âyetlerde “kolaylaştırma” anlamına gelen lafızlarla birlikte ifade edilmesi de, onun kendine özgü ifadelerinin anlaşılması ve ezberlenmesi anlamlarına gelmektedir¹⁴.

Hicr 15/9' uncu âyetindeki الذِّكْرُ ifadesi Kur'an'ın lafzının yanında mânen korunmuşluğuna da işaret etmektedir. Çünkü bir metin sadece lafzen tahrif olmaz. Metinlerin mânen tahrif olması imkan dahilindedir ve bu lafzın tahrifinden daha kolaydır. Âyette lafzın korunmuşluğuna açık bir karinenin olmaması da mânen korunmuşluğuna bir delil olarak gösterilebilir. Ayrıca bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'in Hz. Ali'ye hitaben “Ben Kur'an'ın tenzili için harbettim, sen de te'vili için harbedeceksin”¹⁵ hâdisi de çok önemlidir. Bunun yanında Tevrat ve İncil'in tahrifi konusunda müfessirlerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda bir metnin lafzın yanında mânen tahrifi de mümkündür¹⁶. Meselâ, Mâtürîdî ve Râzî bir âyette geçen مَحْرُوفُونَ الْكَلِمَ /yuharrifüne'l-kelime¹⁷ ibaresindeki tahrifin iki şekilde olabileceğini, bunun da lafızda olabileceği gibi,

⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 425; Ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdû'l-mesîr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994, IV, 384.

¹⁰ Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an*, II, 85; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, XIV, 25.

¹¹ Karaman, Hayrettin, ve dğr. *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, III, 336, 337.

¹² Feyrûzâbâdî, Mecduddin, *el-Kamûsu'l-mubîd*, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1987, s. 508.

¹³ Bkz. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, IV, 46.

¹⁴ İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tabrîr*, Dâru't-Tunûsiyye, Tunus 1984, XXVII, 187-190.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Daru sadr, Beyrut t.s., III, 31, 82; Nesâî, Ali b. Şuayb, *Sünenü Nesâî*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1930, V, 154.

¹⁶ Bkz. Mâtürîdî, Ebu Mansûr, *Te'vilâtü eblî's-sünne*, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2004, 430; II, 39.

¹⁷ Nisâ 4/46.

te'vilde de olmasının mümkün olduğunu ifade etmişlerdir¹⁸. Bu makalede Kur'ân'ın mânânen korunmasına girmeden önce kısaca lafız olarak muhafazası hakkında bilgi verilecektir.

A-Kur'ân'ın Mânânen Korunmasında Lafzın Muhafaza Edilmesinin Önemi

Kur'ân, lafız ve mânâsıyla birlikte nüzülünden günümüze kadar korunmuştur. Onun korunmasını yüce Allah kendi uhdesine almakla beraber Müslümanları bu konuda vesile kılmıştır. Bir söz veya kelâm lafız ve mânâsıyla bir bütündür. Mânâda olan bir tebdilin lafız etkilemesi ne kadar mukadderse lafızdaki tahrifte mânâyı etkilemektedir. Çünkü lafızların telaffuzları zamanla değişiklik gösterdiği gibi anlamlarında da daralma ve genişlemeler olmaktadır. Bundan dolayı Müslümanlar onun en az anlamı kadar lafzının da önemli olduğunu düşünerek onun muhafazasında titizlik göstermişlerdir. Kur'ân'ın lafzına yönelik amelîyeleri şu başlıklar altında incelemek mümkündür.

1-Kur'ân'ın Tenzil Sürecinde Korunması

Kur'ân, Cebrâil vasıtasıyla indirilmiştir ama mahiyeti konusunda İslâm âlimleri arasında değişik görüşler serdedilmiştir. Bu görüşlerden birincisine göre Cebrâil, Kur'ân vahyini Levh-i mahfûz'dan almıştır¹⁹; ikinci görüşe göre onu bazı görevli melekler yirmi gecede Cebrâil'e intikal ettirmiştir²⁰; üçüncü görüşe göre de Cebrâil, Kur'ân'ı bizzat Allah'tan dinleyerek (semâen) almıştır. Aynı zamanda Ehl-i sünnet'in kanaati bu son görüş istikametindedir²¹.

Kur'ân, Allah'ın kelâm sıfatından Levh-i mahfuz'a, Levh-i mahfûz'dan çeşitli zaman aralıklarıyla yirmi küsur yılda Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e indirilirken de Yüce Allah, لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتُحَاجِلَ } { إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ } { فَإِذَا قَرَأْتَهُ فَآتِنَاهُ فَتَاتِبْهُ } { ثُمَّ إِنَّا عَلَيْنَا بَيَانَهُ } "Sana vahyedilene unutmamak için tekrarlararken hemen anında bellemek için dilini kamılatma. Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak Biz'e ait bir iştir. O halde Biz Kur'ân'ı okuduğumuzda, sen de onun okunuşunu izle. Ayrıca onu açıklamak da Biz'e ait bir iştir"²² âyetleriyle Resûlullah'a

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehlî's-sünne*, I, 430; II, 39; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, X, 121-124.

¹⁹ Zerkeşi, Bedruddîn, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 1990, I, 229; Zürcânî, Muhammed Abdülâzîm, *Menâbilü'l-irfân*, Dâru İhyâi'l-kütübü'l-Arabiyye, Mısır h. 1372, I, 36; Mennâu'l-Kattân, *Mebâbis fi ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1978, s. 35.

²⁰ Zerkeşi, *Burhân*, I, 230; Zürcânî, *Menâbil*, I, 37; Mennâu'l-Kattân, *Mebâbis*, s. 35.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *Burhân*, I, 230; Zürcânî, *Menâbil*, I, 40; Mennâu'l-Kattân, *Mebâbis*, s. 35.

²² Kıyâme 75/16-19. Âyette geçen cem kelimesine "ezberleme"nin dışında başlıca "yazma" ve "okuma" mânâsı da verilmiştir. Ancak müfessirlerin çoğunluğuna göre mezkûr kelime "ezberleme" anlamına gelmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, IV, 512; Râzî, *Mefâtihu'l-*

- 1- Kalbinde toplanmasının yani hıfzedilmesinin, ezberlenmesinin
- 2- En uygun şekilde okunmasının
- 3- Doğru şekilde beyân ve izahının garantisini vermiştir²³.

Bunlardan hıfzı ve okunması Kur'anın lafzen korunmasına; beyan ve izahı da mânen korunmasına işaretlerdir.

4- Kur'an, ezber ve okunmakla beraber yazı ile kaydedilmesine de önem verilmiştir. Yüce Allah ona "Kitap" adını vermekle zımnen yazılmasını emretmiştir²⁴. İlk gelen vahiylerin de kalemden bahsetmesi ayrıca manidardır²⁵.

1.1 Ezber/Hafızlık

Hız. Peygamber (s.a.s) asli görevinin bir gereği olarak, Allah'ın kendisine indirilen vahiyleri yani emir ve yasakları insanlara tebliğ etmiş, aynı zamanda gelecek kuşaklara da intikalini sağlamak amacıyla onları korunabilecek bir hale getirmiştir. Allah Resûlü, bir taraftan tebliğ vazifesini yerine getirirken diğer taraftan da sahâbileri, Kur'an'ı okumaya ve ezberlemeye teşvik etmiştir²⁶. Hız. Peygamber (s.a.s)'in bu teşvikinin yanısıra, Kur'an'ın cazibesi ve sahâbenin yeni dine karşı olan iştiaqları, onları bu konuda birbiriyle yarışır hale getirmiştir. Böylece sahâbiler de Allah'tan gelen bu mesajları çok önemsemiş ve onları ezberleyip gece-gündüz okumuşlardır.

Sahâbilerin Kur'an'a ilgi duymalarının sebeplerini özetlemek gerekirse bunların başında

- 1- Hız. Peygamber (s.a.s)'in bu yöndeki teşvikleri²⁷
- 2- Hız. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendilerinin Kur'an öğretilmesiyle ilgilenmesi²⁸.
- 3- Kur'an'ın namazlarda okunması
- 4- Onların dine karşı duydukları yüksek heyecan gelmektedir²⁹.

ğayb, XXX, 224; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, XXIX, 244. Ayrıca bkz. Şen Ziya, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 159.

²³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü kütübî's-sekafiyye, Beyrut 1993, IV, 449.

²⁴ Bakara 2/89; Âl-i İmrân 3/3; A'râf 7/2. Vs.

²⁵ Alak 96/4.

²⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, "Fedâilü'l-Kur'an" 20, *Sabih*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul t.s., Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 66.

²⁷ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an" 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 66.

²⁸ Nüreddin İtr, *el-Muhâdarât fî ulûmi'l-Kur'an*, Dimeşk 1404, s.40.

²⁹ Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İfav Yay., İstanbul 2008, s. 161, 162.

Bunun yanında sahâbilerin Kur'ân'a ilgileri aynı olsa da onun her âyetini ezberlemede eşit olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü hayat meşgalelerinin farklı olması ve insanların değişik fitrat ve kabiliyette yaratılması, aralarındaki zeka ve anlayış farklılıkları bazılarını öne çıkarmıştır. Onlardan bir kısmı Kur'ân'ın tamamını, bir kısmı da sadece belli sûre ve âyetleri ezber bilmekte idiler. Güvenilir kaynaklarda Kur'ân'ın tamamını ezber bilen hafız sahâbenin otuz civarında olduğu nakledilmektedir³⁰.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu yöndeki teşvikleri³¹ ve bizzat kendilerinin Kur'ân öğretimiyle ilgilenmesi³² sahâbe için önderlik etmiş, sahâbe de sonraki kuşaklar için güzel bir örnek olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'le başlayan ve sahâbe ile tabiine, tabiünden daha sonraki kuşaklara tevârüs eden bu gelenek sayesinde Kur'ân'ın muhafazası gerçekleştirilmiştir. Kur'ân'ı ezberleme ameliyesi hafızlık müessesesini ortaya çıkarmıştır. Bu kurumun da öğrencilerini daha çok küçük yaşta çocuklar oluşturmuştur. Bu duruma dikkat çeken Şâtübî, "Allah Kur'ân'ın muhafazasını yarattığı hafızlar sayesinde de sağlamıştır. Ona küçük bir zarar gelecek olsa, mesele bu işin uzmanlarına kalmadan küçük hafız çocuklar tarafından bertaraf edilir" demektedir³³. Çocukların yanında halkın Kur'ân'a olan bu ilgisi ile İslâm dininin müntesiplerinin Kur'ân'a karşı duydukları ilgi Dâru'l-Huffâz, Dâru'l-Kur'ân veya Dâru'l-Kurra kurumlarını ortaya çıkarmıştır³⁴. Günümüzde ise bu ameliye ülkemizde Kur'ân Kursları'nda bazı İslâm ülkelerinde de Tahfizu'l-Kur'ân adındaki kurumlar vasıtasıyla icrâ edilmektedir. Hal böyle olunca her asırda pek çok insanın hafızasında korunan bir kitabın, herhangi bir tahrif ve değişikliğe uğraması mümkün gözükmemektedir.

Hafızlık müessesesi sadece Müslümanlara hasır. Yüce Allah tarihin değişik dönemlerinde bazı kutsal kitaplar göndermiştir. Fakat onlarda hafızlık müessesesi oluşmadığı gibi, bilinen hafızları da yoktur. Meselâ, Yahudî ve Hıristiyanlık tarihinde ne hafızlara ne de hafızlık müesseselerine rastlanılmaktadır. Bu da başka açıdan Kur'ân'ın mu'cizliğinin delillerindendir.

Kur'ân'ın ezberlenmesi çok önemlidir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s), nazil olan Kur'ân vahyinin sadece ezberlenmesini yeterli bulmamıştır. O ne kadar çok ezberlenirse ezberlensin, insanın hafızası daima unutkanlık illetiyle karşı karşıya olduğu için, belli bir zaman sonra, yanılma, unutma, karıştırma ve

³⁰ Bkz. Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr" 16, 170; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 405.

³¹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân" 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 66.

³² Nûreddin İtr, *el-Muhâdarât*, s.40.

³³ Şâtübî, Ebû İshâk, *Muvâfakât fi usûli'l-ahkâm*, Matbaati'r-rahmâniyye, Beyrut 1341, II, 39.

³⁴ Keskiöglü, Osman, *Kur'ân Tarihi*, Nebioğlu Yay., İstanbul 1953, s. 165. Elik, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, s. 163.

hata söz konusu olabileceği endişesiyle ashâbına onun yazılmasını da emretmiş, yazılan bu nüshaları bizzat kendisi tashih etmiştir³⁵.

1.2 Kitâbet

Kur'an'ın muhafazasında en önemli yöntemlerden birisi de onun kitabeti/yazımıdır³⁶. Kur'an yazılmış bir kitap olarak gönderilmemesine rağmen, Allah'ın ona kitap ismini vermesi, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yazıya geçirilmesinin bir gereği olarak algılanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) gelen vahiyleri, vahiy katiplerine yazdırmıştır. Yüce Allah tarafından Bu yazma ameliyesinin emredildiğine dair sarih bir rivâyet yoksa da uygulama Allah'ın emrinin olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah'ın emri olmasaydı bu işe girilmezdi. Hatta { فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ } { وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ } “İnce deri üzerine yazılmış o kitaba”³⁷ âyetiyle bu iş övülmüştür. Kur'an'ın kitabeti konusunda İbn Hişam, “Hz. Ömer'in müslüman olma hâdisesinde onun kız kardeşinin elinde Tâhâ sûresinin ilk âyetleri vardır” demektedir³⁸. Hz. Osman'ın rivâyetine göre “Hz. Peygamber (s.a.s)'e herhangi bir âyet nâzil olduğunda katiplerden birini çağırır ona “Bu âyetleri yazıp falan âyeti içine alan sîreye koy” şeklinde buyururdu”³⁹. Abdullah b. Ömer, “Biz düşman eline geçmesinden endişe ederek üzerimizde Kur'an yazılı bulunduğu halde düşman memleketine girmezdik” demiştir⁴⁰. Bera' b. Âzib'in rivâyetine göre de Nisâ sûresi 95. âyeti nâzil olduğunda Resûlullah (s.a.s), “Bana falanı çağırın” dedi. Çağırılan şahıs (Zeyd b. Sabit) mürekkep, kalem ve yazı malzemesi ile geldiğinde Resûlullah (s.a.s), ona { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِزْبًا مِّنْ أَوْلِيَاءِ الدِّينِ وَأَقْرَبِينَ مِّنْ أَوْلِيَاءِكُمْ مِّنْ دُونِ الدِّينِ مَن يَتَّبِعِ الْفَاعِلُونَ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرِ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ } “Özür sahibi olmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz”⁴¹ âyetini yaz” demiştir⁴². Bunun yanında Hz. Peygamber “Benden Kur'an dışında bir şey yazmayınız” buyurmuşlardır⁴³. Bütün bu rivâyetlerde apaçık görüldüğü gibi Resûlullah (s.a.s), gelen vahiyleri

³⁵ Kur'an'ın kitabeti ile ilgili bilgiler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 57; II, 6, 10, 55, 63, 76; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, “Cihâd” 45, Sünen, Dâru İhyâ-i kütübîl-Arabî, y.s., 1952; Buhârî, “Tefsîr” 4; Müslim, “Zühd” 16; Ayrıca bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İfav Yay., İstanbul 2006, s. 86.

³⁶ Kur'an'ın kitabetiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, s. 57-108.

³⁷ Tûr 52/2,3.

³⁸ İbn Sâd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1960, III, 192; İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, Dâru İhyâ-i t-türâsî'l-Arabî, Beyrut t.s., I, 368; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, s. 71.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 57.

⁴⁰ İbn Mâce “Cihâd” 45; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 6, 10, 55, 63, 76.

⁴¹ Nisâ 4/95.

⁴² Buhârî, “Tefsîr” 18, sûre 4.

⁴³ Müslim, “Zühd” 16.

müminlere ezberletmekle de kalmamış aynı zamanda onları yazıya da geçirtmiştir. Böylece Kur'ân, hem ezber hem de yazım yoluyla ikili bir koruma altına alınmıştır⁴⁴. Aynı zamanda bu, kutsal bir metnin nüzülü esnasında yazımına da bir örnektir⁴⁵. Diğer kitapların nüzülü esnasında kayda geçirildiğine dair bir bilgi yoktur. Onlar asırlar sonra kaleme alınmışlardır⁴⁶.

1.3 Arza/Mukâbele

Arza lügatte, bir şeyi yüzünden okumak, takip etmek ve karşılaştırmak gibi mânâlara gelmektedir⁴⁷. Terim olarak günümüz terminolojisinde mukabele olarak da isimlendirilmektedir.

Hz. Peygamber ezberleme ve yazma ile de yetinmemiş, üçüncü olarak vahyin asliyetini koruması için yazıyı ezberle, ezberi de yazıyla kontrol etmiş ve ettirmiştir⁴⁸. Çünkü bir şeyler yazılırken farkında olmadan bazı ilaveler ve atlamalar şeklinde hatalar yapılması her zaman mümkündür. Yine insanın çok iyi ezberlediği bir şeyi, zamanla unutabileceği veya elinde olmadan ilaveler, eksiltmeler ve yer değiştirmeler yapması ihtimal dahilinde olan beşerî bir zaafıdır. Resûlullah (s.a.s), her yıl Kur'ân'ı Ramazan ayında Cebrâil'le mukabele ettikten sonra⁴⁹ Mescid-i Nebevî'de halkın huzurunda da okuyarak, herkesin ellerindeki yazılı nüshalarını ve ezberlerini kontrol ve tashihten geçirmelerine imkan tanımıştır. Ve bu kontrol işi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatının son yılında iki defa yapılmıştır ki buna da arza-i ahire denilmiştir⁵⁰. Arza-i ahira, Kur'ân-ı Kerim'in asli suretinin korunup kitaplaşması ve bütünlüğünün sağlanmasında son derece önemli olmuştur. Çünkü bir kısım rivâyetler, Kur'ân'ın cemi esnasında, arza-i ahirada kontrolden geçen yazılı nüshanın esas alındığını bildirmektedir⁵¹.

⁴⁴ Dumlu, Ömer, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, Anadolu Yay., İzmir 1998, s. 13, 14.

⁴⁵ Vahiy katipleri için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s. 68, 69.

⁴⁶ Bkz. Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 193; Yazım sonrası noktalama için bkz. Ahmed Adil Kemal, *Ulûmü'l-Kur'ân*, Matbaatü'l-feccâletü'l-cedîde, Kahire t.y. s. 57; Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, (Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), Beyan Beyan Yay., İstanbul 2000, s. 52, 53.

⁴⁷ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990, VII, 167.

⁴⁸ Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 113.

⁴⁹ Arzanın vukuu ile ilgili hadis şöyledir. "Cibril, her Ramazan Resûlulul (s.a.s) ile buluşur, ona Kur'ân'ı ders verirdi". Buhârî, "Bedü'l-vahy" 5.

⁵⁰ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân" 7; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe" 98, 99; İbn Mâce "Cenâiz" 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 276, 325, 405; Zerkeşi, *Burhân*, I, 294; Ayrıca bkz. Yıldırım, Suat, ve dğr. *Kur'ân'ın Muçizevi Korunması*, Işık Yay. İzmir 2006, s. 34, 177, 178; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 121.

⁵¹ Bkz. Suyûtî, *İtkân*, s. 13-135.

Sahâbeye Kur'ân'ı bizzat kendisi öğreten Hz. Peygamber, böylece onun öğretiminin belli kurallara göre ve ehil kimselerin huzurunda yapılmasını fiilen göstermiş, hem de Kur'ân'ı yetkili bazı sahâbeden öğrenmelerini salık vermiştir⁵². Bir hadîslerinde o, Abdullah b. Mes'ûd, Salim, Muâz ve Ubey b. Ka'b'ın isimlerini saymıştır⁵³. Bunların dışında Hz. Osman, Hz. Ali, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi sahâbiler de ön plana çıkmıştır⁵⁴. Resûlullah, kırâatle meşgul olan Ebû'd-Derdâ ve İbn Mesûd gibi sahâbilere de bizzat öğreticilik yapmıştır⁵⁵. Hz. Peygamberin böylece belli kişileri öne çıkarması onların Kur'ân'a ve onun öğretimine olan ehliyetleridir. Bu ehliyet işi daha sonraki yüzyıllarda belli kural ve şartlara bağlanmıştır. Buna da icazet denilmiştir. Bu uygulamalar Kur'ân'ın amacına uygun olarak ezberlenmesine ve okunmasına yönelik faaliyetlerin yanında onun muhafazasının yollarını bize göstermektedir.

Müslümanlar Resûlullah'ın bu sünnetini asırlardır titizlikle korumaya çalışmışlar, senenin her gününde özellikle Ramazan ayında mukabele denilen arzaya mukabil bir uygulama ile Kur'ân'ın korunmasına katkıda bulunmuşlardır.

2. Kur'ân'ın Tertip Sürecinde Korunması

Kur'ân'ın yazı olarak derlenmesi ve tesbit edilmesi Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra ilk halife seçilen Hz. Ebû Bekir devrinde yapılmıştır. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber (s.a.s) gibi Kur'ân metnine merci olmasında emînu'l-vahy sıfatı yoktur. Bundan dolayı, Hz. Ebû Bekir, müslümanlar arasında daha sonra ortaya çıkması muhtemel olan birtakım durumları hesaba katarak tam veya kısmî şahsî Kur'ân nüshalarındaki ufak tefek istinsah hatalarının daha sonra ümmeti ihtilâfa sürüklemesinin önüne geçmek için Kur'ân'ı tesbite karar vermiş⁵⁶ ve dağınık haldeki Kur'ân sahifelerini iki kapak arasında derleyip bir Mushaf haline getirme mecburiyetini hissetmiştir. Derlenecek bu Mushafın bundan sonra esas otorite ve teminat olması gerekiyordu. Aslında Hz. Ebû Bekir, Mushafı, Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerine yazdırmış olduğu sahifelerden istinsah ettirebilirdi. Ancak bu şekilde hareket etmenin bir takım sakıncalarını düşünerek az da olsa tilâveten neshedilen âyetleri herkese ilan etmek, elde mevcut olan metni, ashabın nüshaları ve hafızaları ile teyid etmek, bir yandan da ferdi hataları tashih ederek, sonuçta ümmetin icmâına mazhar olabilecek "İmam Mushaf" a resmi bir hüviyet kazandırmak için bu işi herkesin huzurunda yapmıştır.

⁵² Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, s. 97; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 116.

⁵³ Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr" 16.

⁵⁴ Zürcânî, *Menâbil*, I, 238; Subhi Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, Müessetü'r-risâle, Beyrut 1985, s. 65

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 374, 390.

⁵⁶ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 63, 64.

Bunların yanında Hz. Ebû Bekir'i Kur'ân-ı Kerîm'i tesbit etmesine iten bir diğer amil de Yemâme savaşında pek çok kurrâ sahâbinin şehid edilmesidir⁵⁷. Malum olduğu üzere Hz. Ebû Bekir halife seçilir seçilmez önce Medine'de sükuneti sağlamış, ardından da İslâm'ı ciddî şekilde tehdit eden yeni müslüman olmuş bazı kabilelerin irtidat hareketlerini bastırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu irtidat hareketlerinin ortaya çıkmasında, yeni müslüman olmuş bazı kabilelerin İslâm'ı içlerine tam sindirememiş olmalarının yanında kendilerini peygamber ilan eden şahısların da etkisi olmuştur⁵⁸. Bu yalancı peygamberlerin en meşhuru "Müseylimetü'l-kezzâb" olarak isimlendirilen Mesleme'dir. İşte Hz. Ebû Bekir bu irtidat hareketlerini bastırmak ve Mesleme'yi etkisiz hale getirmek için Yemâme'ye bir ordu tertip etmiştir. İslâm ordusu ile Mesleme'nin kuvvetleri arasında 12/633 tarihinde yapılan bu seferde pek çok kurrâ sahâbi şehid olmuştur. Çünkü bu savaş müslümanlar açısından çok çetin ve çok şiddetli geçmiştir. Onun için Hz. Ömer bu savaşı tasvir ederken "Resûlullah (s.a.s)'ın ashabı Yemâme'de, kelebeklerin ateşe koşup yapışarak düşüp ölmeleri gibi şehit oluyorlardı" ibaresini kullanmıştır⁵⁹. Hz. Ömer'in ifâdelerinden anlaşıldığı üzere müslümanlar bu savaşta binlerce şehit vermiştir. Son dönem tarihçilerinden Corci Zeydân (ö.1322/1914) Yemâme'deki şehit sayısını 1200'lere çıkarırken⁶⁰, kurranın sayısını da yetmişten yüze kadar çıkarmaktadır⁶¹.

Kur'ân'ı ezberleyen çok sayıda kurrâ sahâbenin bu savaşta kaybedilmiş olması istikbalde Kur'ân'a yönelik en büyük tehdidi oluşturmaya başlamıştır. İşte bu muhtemel tehdit ve tehlikeyi sezen Hz. Ömer, Yemâme savaşından sonra meydana gelebilecek benzer hâdiselerden, sahâbenin zamanla yaşlanmasından, tamamı yazılı olmakla birlikte henüz bir araya toplanmamış olan Kur'ân metnine ciddi şekilde zarar gelebileceğinden endişelenmiştir. Bu yüzden hiç vakit kaybetmeden Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek endişesini dile getirip ona Kur'ân'ı derlemesini teklif etmiştir. Resûlullah'ın bu işi yapmamasından dolayı, önceleri bu işe temkinli yaklaşan Hz. Ebû Bekir, daha sonra Hz. Ömer'in teklifini yukarıda sayılan birtakım maslahatlara binâen kabul

⁵⁷ Zerkeşî, *Burbân*, I, 295; Suyûtî, *İtkân*, s. 129.

⁵⁸ Vahidî, Muhammed en-Nisâbü'nî, *Sîre*, Dâru'l- a'lâm, Beyrut 1989, I, 350; Belazûrî, *Fütühü'l-Buldân*, (çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,1987, s. 126; Râfîi, Mustafa Sıddık, *İ'râzu'l-Kurân ve'l-belâğati'n-nebevîyye*, Matbaatü istikâme, Kahire 1956, s. 33.

⁵⁹ Belazûrî, *Fütühü'l-Buldân*, s. 128, 129.

⁶⁰ Corci Zeydan, *İslâm Uygurluğu Tarihi*, (çev. Necdet Gök), İletişim Yay., İstanbul 2004, I, 644.

⁶¹ Râfîi, *İ'câzu'l-Kurân*, s. 33; Corci Zeydan, *İslâm Uygurluğu Tarihi*, I, 644; Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1981, s. 94; Füneysân, Suud b. Abdillâh, *İhtilâfî'l-miğessirîn*, Dâru İsbiliye Riyad 1997, s. 75.

etmiş ve Kur'ân'ı cem etme işi için seçilecek en uygun sahâbinin Zeyd b. Sabit olduğu fikrini benimsemiştir⁶².

Zeyd b. Sabit'in yaptığı bu cem işinde bazı kıstaslara özenle dikkat edilmiştir. Meselâ, sadece sadırlarda olanlarla ve sadece satırlarda olanlarla yetinilmemiş ikisinin birden olması şart koşulmuştur. Diğer bir ifâdeyle ezber ve yazının kontrol ve tashihi anlamına gelen arza-i ahıraya da çok önem verilmiştir. Zeyd b. Sabit, kendisine getirilen her Kur'ân nüshasını, Resûlullah'ın huzurunda yazılıp yazılmadığını tesbit ettikten sonra, bunun insanlar tarafından aynı şekilde ezberlenip ezberlenmemesine de dikkat etmiştir. Bununla da yetinilmemiş her nüshanın Hz. Peygamberin huzurunda yazıldığına da dair iki şahit şartı aranmıştır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Zeyd'e "Mescid'in kapısında oturun, size kim iki şahitle Allah'ın kitabından bir şey getirirse, onu yazınız" demiştir⁶³.

Getirilen her metin için en az iki sahâbi şahitlik ediyor, Kur'ân'dan olduğu kesinlik kazanan her yazı mushafa dahil edilirken, kesinliğinde şüphe edilen metinler ise reddediliyordu. Bu kadar hassasiyet ve titizlik gösterilmesinin sebebi, Allah'ın son mesajının hiçbir şüphe ve tereddüde ihtimal vermeden gelecek nesillere intikalini sağlamaktı.

Kısaca ifâde etmek gerekirse Kur'ân Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde sahifelere veya o gün sahife kabul edilen bazı malzemelere yazılmış, fakat iki kapak arasında toplanmamıştı. Bu dağınık sahifelerin toplanılması Hz. Ebû Bekir döneminde, çoğaltılıp değişik memleketlere gönderilmesi de Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir.

3- Kur'ân'ın Tilâvetiyle Korunması

Kur'ân'ın korunmasını sağlayan beşerî faaliyetlerinin en önemlilerinden birisi de, onun çoğaltılıp değişik merkezlere gönderilmesidir. Bu söz konusu faaliyet, Hz. Ömer'den sonra üçüncü halife seçilen Hz. Osman tarafından gerçekleştirilmiştir⁶⁴.

Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ın cem ve tespit işinden sonra, Hz. Ömer döneminde daha çok Kur'ân'ın okunması ve ezberlenmesi ameliyesine önem verilmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarına gelindiğinde ise müslümanlar arasında bu imam Mushafının çoğaltılması zaruriyeti kendisini hissettirmeye başlamıştır. Çünkü zamanla nesiller değişmiş, değişik millet ve kültürlerle karşılaşmış ve bunun sonucu olarak başta Medine olmak üzere diğer beldeelerde pek çok kırâat ve tilâvet ihtilâfları zuhur etmiştir.

⁶² Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân" 3; Zerkeşî, *Burhân*, I, 295; Suyûtî, *İtkân*, s. 129.

⁶³ Zürcânî, *Menâbil*, I, 252; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 163-164.

⁶⁴ Suyûtî, Celaluddin, *Târîhu'l-hulefâ*, (Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Mısır 1952, s. 169-188; Füneysân, *İhtilâfü'l-mifessirîn*, s. 60; Bkz. Dumlu, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, s. 19.

Ebû Kılâbe'den rivâyet edilen bir habere göre "Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Kur'an muallimleri birbirlerinden farklı kırâatler öğretiyordu. Bu yüzden talebeler arasında bazı âyetlerin nasıl okunacağı konusunda anlaşmazlıklar zuhur ediyor, birtakım ihtilâflar ortaya çıkıyordu. Hatta bu durum hocalarına kadar aksediyordu. Hocalar arasında da bu anlaşmazlık sürüp gidiyor ve bir hocanın diğerinin kırâatini inkâr etmesine kadar mesele büyüyordu. Hz. Osman bu durumu haber alınca hutbede "Siz benim yanımda bile ihtilâf ediyorsunuz, uzak beldelerde yaşayanlar elbette daha fazla ihtilâfa düşeceklerdir. Ey Muhammed ashâbı! Bir araya gelip insanlara bir imâm (Mushaf) yazınız" demiştir⁶⁵.

Kur'an'ın çoğaltılmasıyla alakalı olarak rivâyet edilen başka bir habere göre "Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethinde Suriyeli ve Iraklı askerlerle birlikte bulunan Huzeyfe b. el-Yemân, onların Kur'an'ı değişik şekillerde okumalarından çok rahatsız olup Hz. Osman'a gelerek " Ya emîra'l-mü'minîn! Kalk! Şu ümmet Yahûdî ve Nasâra'nın durumuna düşmeden önce bu işin çaresine bak" deyip meselenin ehemmiyetini ona anlatmıştır. Kur'an'ın istinsah edilip çoğaltılmasına etki eden bir diğer sebep de Hz. Ebû Bekir döneminde cem edilen mushafın yedi harf içermesi ve bazı sahâbilerin âyetlerin değişik yerlerine serh ve tefsîr kabilinden bazı şeyleri ilave etmeleridir. Hz. Peygamberin (s.a.s) kırâat vecihlerine müsade etmesi, zamanın geçmesi ve nesillerin başkalaşmasıyla bu okuma farklılıkları ihtilâf konusu olmaya başlamıştır. Özellikle de Hz. Ömer döneminde değişik beldelere gönderilen muallim sahâbiler⁶⁶ gittikleri yerlerde Hz. Peygamber (s.a.s)'den öğrendikleri tarzda öğretim yapıyorlardı. Tabiatıyla bu durum söz konusu memleketlerde yaşayan insanlar arasında kırâat farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu kırâat farklılıkları da bazı insanlar arasında münakaşa konusu olmuştur. Özellikle de yeni müslüman olan acemlere, kırâat farklılıkları anlatılsa da onların kalplerdeki bazı şüpheler tamamen giderilememiştir⁶⁷.

Kırâatlerin yanında bazı özel nüshalara tefsîr amacına yönelik düşülen notlar da Kur'an'ın istinsah edilip çoğaltılmasında etkili olmuştur. Meselâ, Bakara 238. âyetinde geçen { حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى } "Namazlara, bele salat-ı vustaya dikkat edin" "salat-ı vusta/orta namaz için Hz. Aişe "ikinci namazı" ilavesini koyarken⁶⁸; İbn Mes'ûd da كَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ

⁶⁵ İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-mesâbif*, Vezâratü'l-evkâf, Katar 1995, I, 212.

⁶⁶ Zürcânî, *Menâbil*, I, 255; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, s. 230.

⁶⁷ Buhârî, "Fedâilü-Kur'an" 3; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, "Tefsîru'l-Kur'an" 10, Sünen, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul t.s.; Zerkeşi, *Burbân*, I, 302, 302; Suyûtî, *İtkân*, s. 132, 133; Rafîî, *İ'câzî'l-Kur'an*, s. 39; Şen, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci*, s. 232-234.

⁶⁸ Suyûtî, *İtkân* I, 228.

{كَيْفَ} “ticaret yaparak, Rabbinizden size gelecek kâr ve yarar taleb etmenizde size bir vebal yoktur”⁶⁹ âyetine açıklama mahiyetinde “hac mevsimi” ilavesini yapmıştır⁷⁰. Hz. Peygambere yakın olan bu sahâbileri örnek alanlar onların notlarını da Kur'ân'dan zannetmişler ve falancanın okuma tarzı şu şekildedir demeye başlamışlardır. Bu durumun vehametini Hz. Huzeyme, Hz. Osman'a anlatmış ve onu ikna etmiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa'ya haber göndererek onun elinde bulunan imam Mushafını kendisine göndermesini emretmiştir. Mushaf gelir gelmez, Hz. Osman, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. el-As ve Abdurrahman b. Hâris'ten teşekkül eden bir komisyona bu mushafın çoğaltılması görevi verilmiştir. Yazım konusunda ise herhangi bir ihtilâf olduğunda da Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle nazil olmasından dolayı Kureyş lehçesini tercih etmelerini emretmiştir⁷¹.

B-Kur'ân'ın Mânen Korunması

Kırâat ilmi hıfz, kitabet ve arzadan sonra Kur'ân'ın lafzen muhafazasında ne kadar büyük hizmetler yapmışsa tefsîr ve ulûmu'l-Kur'ân da onun mânen korunmasında büyük fonksiyonlar görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadîslerinde Hz. Ali'ye hitaben “Ben Kur'ân'ın tenzili için harbettim, sen de te'vîli için harbedeceksin” buyurmuşlardır⁷². Hariciler ve bazı Emevî taraftarları, karşılarında Hz. Ali ve Ehl-i beyti gördükleri için pekçoğu kendilerini muhasebeye çekmişler, Kur'ân yorumlarını gözden geçirmek zorunda kalmışlardır. Hz. Ali'nin İslâm'daki konumundan dolayı pek çok sahâbi çekingen davranmış, aşırı yorumlarını devam ettirenlere karşı Hz. Ali, büyük mücadeleler vermiştir. Yine bu dönemde Hz. Ali'den Kur'ân'ın hakem kılınması istendiğinde O, “Kur'ân, iki kapak arasında yazılı olan bir Mushaf olup insanlar aracılığıyla

⁶⁹ Bakara 2/198.

⁷⁰ Suyûtî, Celaluddin, *İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-türâb, Kahire 1985, I, 228.

⁷¹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân” 3; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâbif*, I, 204, 206; Füneysân, *İhtilâfî'l-mifessirîn*, s. 76; Kur'ân'ın cemi ve kırâati için bkz. İsfehânî, Rağb, *Mifredâtü elfâzî'l-Kur'ân*, (Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts. s. 402; Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-nubât*, s. 62; Gazzâlî, Ebû Hamid, *İhyâu ulûmidîn*, Beyrut ts. s. 17; Zebidî, Muhibbidin, *Tacü'l-arûs*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1994, rtl maddesi.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi kırâati'l-aşr*, (thk. Muhammed Seli Muhaysın), Kahire ts. I, 209; Cessâs, Ebû Bekr, *Abkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-fıkr, Beyrut ts., III, 468; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, *Abkâmu'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, y.s. 1957, IV, 1863; İbn Atıyye, *el-Mubarraru'l-vecîz*, Kataru'd-devleh, Katar 1977, V, 359, 360; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-nubât*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1983, IV, 229, 230; Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsîr Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1973, I, 130; Zürcânî, *Menâbil*, I, 257-260; Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kırâati*, İfav Yay., İstanbul 1995, s. 191, 192; Karaçam, İsmail, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsîrindeki Yeri*, İfav Yay., İstanbul 1996, s. 89; Çetin, *Kur'ân İlmleri*, s. 106, 107; Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci*, s. 57-108.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 31, 82; Nesâî, *Sünenü Nesâî*, V, 154.

konusur” cevabını vermiştir⁷³. Bu cevap Kur’ân’ın te’vilinin beşer anlayışına bırakıldığının yanı sıra onun mânâsının önemine de işaret etmektedir.

1. Hz. Peygamberin Sünnetiyle Korunması

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber (s.a.s)’in Kur’ân’ı tebliğinin dışında açıklamak ve yorumlamakla görevli olduğu da ifade edilmektedir. **وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ** } **الذِّكْرَ لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ** { “Sana da ey Resulüm bu zikiri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar”⁷⁴. Bu âyette geçen **الذِّكْر** *zikir* kelimesi Kur’ân ve Sünnet şeklinde iki türlü tefsir edilmektedir. Tefsirde daha çok birinci görüş tercih edilmekle birlikte ikincisi de oldukça isabetlidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadîslerinde “Bana kitapla beraber, bir misli de verildi” buyurmaktadır⁷⁵. Hz. Peygamber (s.a.s)’in Kur’ân’ı açıklaması, yine ona indirilen bu **الذِّكْر**/zikir sayesinde olmaktadır. Mezkûr âyet, Kur’ân’ın Sünnetle açıklanmasına işaret etmektedir. Son dönem bazı araştırmacılar, “Dinin tek kaynağı Kur’ân’dır” deyip delillerini; a) Peygamber(s.a.s)’in görevi sadece tebliğdir. b) Peygamber (s.a.s)’in açıklamaları gerekliliğini yitirdiği için bugün sadece Kitap gereklidir. c) Peygamber (s.a.s)’e isnat edilen bilgiler güvenilir yolla ulaşmamıştır, demektedirler⁷⁶. Son dönem bu araştırmacıların başında Seyyid Ahmed Han (ö.1898) ve Muhammed Abdüh (ö.1905) gelmektedir⁷⁷. Bunlar Batı ile yüzleşmenin bir bir ifadesi niteliğini taşıyan klasik İslâm modernizminin ilk temsilcileri olmanın yanında akla aşırı derecede önem vermişler pek çok konuda sünnet ve gelenekten ayrılmışlardır⁷⁸.

Hz. Peygamber’(s.a.s)’in sünnetine vurgu yapan âlimler ise, bu delillerin hiçbirisine katılmayıp a) Allah’ın maksadı sadece bir mesajı ulaştırmak değildir. İnsanlardan bir resûl ile gönderilmesi onun örnek alınması içindir. b) Hz. Peygamber’(s.a.s)’in görevi sadece Kur’ân’ı tebliğ değil; bunun yanında tebyin (açıklama) ve tatbik görevi de vardır. c) Kur’ân’ın pek çok hükmünü hatta

⁷³ Taberî, İbn Cerir, *Târîhu’t-Taberî*, (thk. Ebu’l-Fadl İbrahim), Dâru’l-ma’ârif, Kahire t.s., V. 66; Sadr, Muhammed Bakır, *Kur’ân Okulu*, (trc. Mehmed Yolcu) Bir Yay., İstanbul 1987, s. 20

⁷⁴ Nahl 16/44; Yakın anlamlı âyetler için Bkz. İsrâ 17/ 93, 94; Kehf 18/110;Enbiyâ 21/8; Furkân 25/20.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 131; Ebû Davûd, “Sünnet” 6; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli’t-tefsîr*, s. 93.

⁷⁶ Sünnetin tefsirdeki değeri için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 2005, s. 40, 41, 53-56; Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Mealî*, Feza Gazetecilik, İstanbul 296, s. 271; Demirci, Muhsin, *Tefsîr Tarihi*, İfav Yay, İstanbul 2006, s. 69-74.

⁷⁷ Demir, Şehmus, *Kur’ân’ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 46.

⁷⁸ Abdüh ve Ahmed Han’ın Kur’ân’a akılcı yaklaşımına örnekler için bkz. Demir, Şehmus, *Kur’ân’ın Yeniden Yorumlanması*, s. 47-73.

namaz⁷⁹ hac⁸⁰ ve zekât gibi en kesin emirlerini Sünnetin açıklaması olmaksızın uygulamak mümkün değildir. d) Hz. Peygamber (s.a.s)'den sahih yolla rivâyet edilen pek çok hadîs vardır⁸¹. Yani sünnet, Kur'ân'ı mücmeli beyan ve Kitap'ta olmayan bir konuda hüküm koyma olmak üzere iki şekilde beyan eder.

Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'ân'ın tamamını veya bir kısmını açıkladığına dair tefsîr ilminde bazı ihtilâflar olsa da⁸² O'nun hal, tavır ve sözlerinin Kur'ân'la çelişmesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân'ın ahlakıyla ahlaklanmış ve ilâhî bir terbiye altında yetişmişti. Nitekim bu durum *وَمَا يَنْطِقُ عَنِ*

{*إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ*} {*أَلْهَىٰ*} “O, kötü arzularına göre konuşmaz, O, kendine vahyadilenden başka bir şeyle konuşmaz”⁸³ âyetiyle beyan edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s)'in Kur'ân'a ters düşmesi, düşünce ve beyânlarıyla kısaca sünnetiyle ona aykırı davranması mümkün değildir⁸⁴. Meselâ, İslâm âlimlerinin çoğunluğu sünnetin kısmen vahye kısmen de Resûlullah (s.a.s)'in ichtihadına dayandığını kabul ederken, İbn Hibbân, (ö. 354/ 965)⁸⁵, İbn Hazm (ö. 456/ 1063)⁸⁶, Afzalur Rahmân, Muhammed Tâkî⁸⁷ ve Muhammed Hamidullah⁸⁸ gibi âlimler de sünnetin tamamen vahye dayandığını kabul etmektedirler.

Hz. Peygamber, *وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ* “Sana da ey Resulüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın”⁸⁹ âyetinin bir gereği olarak Kur'ân'ı, Kur'ân, mücmeli beyân, mânâyı te'kît, umûmu tahsîs, mutlâkı takyît, müşkili tavzih, mübhemi, neshi beyân, ameli olarak, lügavî izâhlarda bulunarak,

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 161;

⁸⁰ Ebû Davûd, “Menâsik” 27; İbn Mâce, “Menâsik” 16; Tirmizî, “Hac” 14.

⁸¹ Şafîî, Muhammed b. İdris, *Risâle*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Mustafa'l-babeyî'l-halebî, Mısır 1940, s. 52; İbn Hazm, *el-İbkâm fi usûli'l-ıbbkâm*, Dâru'l-hadis, Kahire 1992, I, 114; İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddîn, *Mukaddime fi usûli'l-tefsîr*, Dâru's-sahâbeti't-türâs, Batanta 1998, s. 65-67; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr-u ve'l-müfessirîn*, Dâru'l-hadis, Kahire 2005, I, 43.

⁸² İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli'l-tefsîr*, s. 65-67; Zehebî, *et-Tefsîr-u ve'l-müfessirîn*, I, 44-52.

⁸³ Necm 53/3, 4; Buhârî “Bed'u'l-halk” 6; Müslim “Hayz” 34; “İmân” 264; İbn Mâce, *Mukaddime* 2; Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as, “Menâsik” 94, *Sünen*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.s.; “Salât” 2; Sünnet” 9; Tirmizî “Hac” 14. .

⁸⁴ Bu konuda geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Koç, Mehmet Akif, “53/Necm Süresinin Tefsirinde Bazı Tarihi Sorunlar Üzerine” *İslâmîyat*, VI, I, Ankara 2003, s. 166.

⁸⁵ İbn Hibbân, *El-İhsân fi takrîbi sahibî İbn Hibbân* (mür. Ali b. Belbân), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1988, I, 189.

⁸⁶ İbn Hazm, Ali b. Muhammed, *el-İbkâm fi usûli'l-ıbbkâm*, Daru'l-hadis, Kahire 1992, I, 189.

⁸⁷ Kırbasoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1993, s. 263.

⁸⁸ Hamidullah, Muhammed, “Sünnet” *LA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, XI, 243.

⁸⁹ Nahl 16/44; Yakın anlamlı âyetler için Bkz. İsrâ 17/ 93, 94; Kehf 18/110; Enbiyâ 21/8; Furkân 25/20.

tavsif ederek ve temsillerle açıklama şeklinde tefsirler yapmıştır⁹⁰. Hz. Peygamber (s.a.s), tefsir konusundaki açıklamaları değişik vesilerle olmuştur. Meselâ, onu tefsirleri ya tebliğ amacıyla okuyarak ya kırâat esnasında ya da hutbe iradı esnasında olmuştur. Bazen kendisin dikkat çekmek için soru sorarak, bazen kelâmı delillendirmek gayesiyle bazen de sahâbilerin soruları veya aralarında vuku bulan ihtilâfları gidermek ve onlara yol göstermek için olmuştur⁹¹.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatının akabinde tefsirde meydana gelen farklılıklarla Hz. Peygamber (s.a.s)'in tefsir metodu arasında paralellik arz etmiştir. Yani tefsirdeki müfessirlerin karşılaştıkları müşkiller, mücmel-mübeyyen, umûm-husûs, mutlâk-takyît, müşkil-tavzif, mübhem-beyân, nâsih-mensûh, kırâatler, ir'âb ve bir kelimenin mânâsı konusunda dilcilerin ihtilâfları gibi konularda olmuştur. Hz. Peygamber, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmese bile ümmetine tefsirde örnek olmuştur. Müfessirler de Hz. Peygamber (s.a.s)'in usulünü takip ederek ondan Kur'ân'ın muhâfazasını öğrendikten sonra hem tefsir usûlünü, hem tezâd ve inhirâf ihtilâflarını çürüterek tefsiri de her türlü tahrif, tahrir ve tebdilden korumuşlardır.

2. Sahâbe Kavilleriyle Korunması

Hz. Peygamberden sonra sahâbiler, Kur'ân'ı anlama noktasında sonraki nesillerin karşılaştıkları problemlerle karşılaşmamışlardır. Çünkü onlar Resûlullahın yanında bulunmuşlar ve vahye şahitlik etmişlerdir. Kişisel beceri konusunda onlar birbirinden farklı olsa da Arapça onların dili, mekan onların mekanı ve beyan da onların beyanı idi⁹². Bunun yanında Arap yarımadasının tarih boyunca kadim medeniyet ve felsefenin etkisinden uzak olması bir hayli önemlidir. Sahâbilerin Kur'ân'ı anlamadaki aşırı titizlikleri ve öğrendiklerini pratikte uygulama istekleri, onların çoğunu Resûlullah'tan sonra en yetkili konuma getirmiş, onlar Hz. Peygamberden sonra Kur'ân'ı onlar tefsir etmeye başlamışlardır⁹³.

Onların tefsire hizmetleri çok büyük olmuştur. Meselâ, onlar âyetlerin sebab-i nüzûllerini sonraki nesillere aktarmışlar, icthadi konularda da daha çok din ve dil yönüne ağırlık vermişlerdir. Âyetler arasında görülen müşkiller konusunda birbirinden farklı metotlar izlemişlerdir⁹⁴. Onlar, başlıca Kur'ân'ı, Kur'ân'la, sünnetle, kendi rey ve icthatlarıyla tefsir etmişlerdir. Kısaca ifade edilmesi gerekirse Kur'ân'ın yorumu konusunda en yetkili kişiler sahâbilerdir.

⁹⁰ Zehebî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirîn*, I, 33-53.

⁹¹ Bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, Yeni Akademi Yay., İzmir 2009, I, 99-140.

⁹² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühîd*, Dâru'l-fıkr, y.s. 1983, I, 13.

⁹³ Bkz. Buhârî, *Fedâilü'l- Kur'ân*, 21; Tirmizî, *Fedâilü'l- Kur'ân*, 15.

⁹⁴ Zehebî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirîn*, I, 54-57.

Bu yüzden İslâm alimlerinin çoğu esbab-ı nüzûl, nâsîh-mensûh, mübhemat ve gayb konusunda onların görüşlerinin bağlayıcı olduğunu söylemişlerdir⁹⁵. Bunun yanında sahâbîler tefsîrde israiliyyat denilen kadim kültür ve dinlere de belli ölçüler çerçevesinde müracaat etmişlerdir.

Sahâbîler, Kur'an'ı tefsîr ederken önce Kur'an'a sonra Hz. Peygamberden bu konuda bir şeyin varid olup olmadıklarına bakar, hakkında nass mevcut olan ve mânâsı açık olanlar konusunda konuşmazlardı. Reye ihtiyaç duyulan durumlarda ise sahâbîler kendi görüşlerini ızhar etmekten çekinmezlerdi. Bunu da her sahâbî yapmayı bazı sahâbîler öne çıkmıştı. Bunlar arasında başta dört halife olmak üzere İbn Abbâs, İbn Mesûd ve Ubeyy b. Ka'b bu konuda önde gelen isimlerdir.

Netice olarak bir kelamın (tefsîre dair bir bilginin) ilk dönemlerden itibaren cumhurun veya müfessirlerin ortak görüşlerinin olması gerekmektedir. Çünkü tefsîre dair bir sözün çoğunluk tarafından benimsenmesi onun kabul edilmesini gerektirir⁹⁶. Bu konuda da sahâbîden sonra tabîlere bakmak gerekecektir. Diğer müfessirler onlardan sonra gelmektedir. Çünkü tabîilerin Hz. Peygambere yakınlıkları ve tefsîrde takip ettikleri metotlardan dolayı birçok alim onların tefsîrinin sahabe tefsîri gibi kaynak değeri taşıdığını ifade etmektedirler. Çünkü onlara göre tabîiler her ne kadar Resûlullahı görmemiş olsalar ve vahye şahitlik etmemiş olsalar dahi öncelikle onların ilk hocaları sahabe efendilerimizdir. Mesala, Mücâhid (ö.104/722) Kur'an'ı başından sonuna kadar üç defa; hatta otuz defa Abdullah b. Abbas'a arz etmiştir⁹⁷. Otuz kere zaptının tamamı, tecvid ve onun okunuşu, üç defa ise tefsîr, sırlarının inceliği ve gizli manalar olabilir. İkrime (ö.107/725) tefsîre dair yaptığı nakillerin hepsini Abdullah b. Abbas'tan almış, Katâde b. Diâme (ö.118/736) de Kur'an'da birçok âyet hakkındaki rivayetlerin tamamına yakını sahâbîden yapmıştır⁹⁸. Bu durum daha sonraki dönemler için de geçerlidir.

3. Te'viliye ya da Tefsîr İlmiyle Korunması

Kur'an-ı Kerim'in nüzûlünün hemen ardından başta sahâbîler olmak üzere müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'i anlayıp hayatlarına tatbik etmek istemişlerdir. Resûlullah (s.a.s) hayatta iken Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi peygambere çok yakın sahâbîler bile nadir de olsa Kur'an'ın mânâsını anlamakta zorlanmışlardır. Sahâbîler, Kur'an'ın zâhiri mânâlarını ve ondan çıkan hükümleri Arapça bilgileri ile çözmeye çalışmışlardır. Sahâbîlerin Hz. Peygambere yakınlıkları, kabiliyetleri, idrak ve anlayışları muhtelif olduğu için, onların bazı

⁹⁵ Mennâu'l- Kattân, *Mebahis*, s. 337.

⁹⁶ İbn Cüzeyy el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, Dâru'l-kütübi'l-hâdisa, Kahire 1973, s. 15.

⁹⁷ Zehebî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirîn*, I, 91-96; .

⁹⁸ Zehebî, *et-Tefsîru ve'l- müfessirîn*, I, 98-115.

âyetlerin tafsili durumundaki gizli mânâ ve hakikatleri her zaman mücerret Arapça bilgileriyle anlamaları mümkün olmamıştır. Bu durumda onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e müracaat edip mânâsı kapalı olan yerleri hemen öğrenmişlerdir. Yani, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber tarafından açıklanması gereken muhkem ve muteşâbihleri bizzat efendilerinden öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) de sahâbenin her türlü müşkil ve problemlerini halletmiştir⁹⁹.

İslâm fütühatı sonucu sınırlar genişlemiş, Arap olmayan unsurlar müslüman olmaya başlamış, bunun sonucunda da Kur'ân-ı Kerim'i anlama çalışmaları artmıştır. Bu minvalde Garîbü'l-Kur'ân ve Arap diliyle uğraşmıştır. Özellikle Emevî ve Abbasiler döneminde çok ciddi dil çalışmaları yapılmış, Arap dili tedvin edilmiş hatta lugat, nahiv, bedî ve beyân gibi Arap dil ilimleri ortaya çıkmış ve bunlar sistemleştirilmiştir. Bu anlama ve yorumlama çalışmasında da birtakım anlaşmazlıklar ve ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilâflar da fikhî, lügavî, tasavvufî ve felsefî konulara ağırlık verilen tefsirlerin yanında Mu'tezile, Şia ve Haricî tefsirleri gibi mezhebî eğilimleri doğurmuştur. Son dönemlerde ise revaç bulan ilmî ve ictimâî tefsirler de bunlara ilave edilebilir.

Diğer yandan Müslümanlar arasında yaşanan ve hatta akabinde kanlı savaşlara bile neden olan bu çatışma ve ihtilâflar esnasında sorumluluk sahibi bazı müslümanlar hadisleri toplamaya başlamış, bazıları da itikâdî ve fikhî problemlere cevap niteliğinde camilerde ders halkaları ve sohbetler düzenlemişlerdir. Bu ders halkaları, cami sohbetlerinde işlenen dersler, verilen sohbet ve fetvalar, tezâd ve inhirâf ihtilâflarının giderilmesinde amacına ulaşsa da tenevvü ihtilâfları devam edip gitmiştir. Dolayısıyla bu farklılıklar zaman içerisinde değişik itikâdî ve fikhî mezheplerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte bu tartışma ve çatışma ortamında tefsirin tedvinine acilen ihtiyaç duyulmuş ve tefsir ilmi müstakil bir ilim olarak kurumsallaşmaya başlamıştır. Kurumsallaşmaya başlarken de tefsir, diğer İslâmî ilimler gibi müslüman toplum bünyesinde zuhur eden sosyal-siyasal çekişmelerin etkisinden kendisini kurtaramamıştır. Sosyal, siyasal, itikâdî ve fikhî problemler ister istemez tefsir gündemine taşınmış ve tefsirde birtakım ayrılıklar ve ihtilâflar zuhur etmiştir.

Tefsirde (batıl) te'vîl meselesine ilk defa Ca'd b. Dirhem (ö.118/736) girmiş, onu da Cehm b. Safvân (ö.128/745) takip etmiştir. Ca'd b. Dirhem, bu konuda Yahûdî, Sabîi ve müşriklerin görüşlerinden; Cehm b. Safvân da bu şahsın yanında Sümeniyye ve Hind filozoflarından ciddi şekilde etkilenmiştir. Zamanın geçmesiyle hicrî ikinci asrın sonlarında Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 219/834) önderliğinde Kur'ân âyetlerinin te'vîli üzerine bir akım oluşmuştur. Bu akımın da görüşleri daha sonra Mu'tezile tarafından benimsenmiştir. Mu'tezile, İslâm akılcılığı ve te'vilciliğinin sembolü olmuştur. Mu'tezile, akidevî âyetleri tefsir

⁹⁹ Zehebî, *et-Tefsîru ve'l-müfessîrîn*, I, 33-36 ; Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsir Usulü ve Tefsir Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1992, s. 181.

ederken nassı kabul etse de akla daha çok değer vermiş, akıl kaideleriyle çelişkili gördükleri nassları te'vîl etme yolunu seçmişlerdir. Oysa Selefiyye özellikle akidevî konulardan bahseden âyetleri te'vîl etmeyi asla caiz görmemiştir. Böylece Mu'tezile, selefın yolundan ayrılmış, kaderi, bazı sıfatları reddetmiş ve mürtekb-i kebireyi de fasık addetmiştir.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'ın İbn Abbâs için "Allahım O'nu dinde fakih (anlayışlı) kıl ve O'na te'vîli öğret"¹⁰⁰ şeklinde yapmış olduğu duada geçen te'vîl, olumlu anlamdadır. Gazzâlî (ö. 505/1111), bu hadisten yola çıkarak rey ile tefsîr yapmanın câiz olduğunu ancak tefsîr yaparken kişisel görüş, arzu ve isteklerden uzak durulması gerektiğini ifâde etmiştir¹⁰¹. Ancak kim Kur'an'ı te'vîl ediyorum derken o âyetten murad olunmayan şeyler söylüyorsa hadislerde geçen "Kim kendi görüşüne göre Kur'an'ı tefsîr ederse cehennemdeki yerine hazırlansın"¹⁰² veya "Kim kendi görüşüne göre Kur'an'ı tefsîr ederse, isabet etse de hata yapmıştır"¹⁰³ tehditlerine maruz kalacağını söylemiştir¹⁰⁴. İbn Atiyye (ö. 546/1151) de, hadislerde ifâde edilen rey ile tefsîr konusundaki yasağı, alimlerin görüşlerini gözardı ederek ve gerekli ilimlerden yoksun bir şekilde kendi görüşüne göre tefsîr yapanlara hamletmiştir¹⁰⁵. Dolayısıyla tarihî rivâyetleri ve tefsîr için bilinmesi gereken ilimleri öğrendikten sonra rey ile tefsîr yapmanın hiçbir mahzuru olmadığını ifâde etmiştir. Bunun dışında Kur'an'ın lügat, nahiv ve fikhî yönlerden değişik tefsîrlerinin de yapılabileceğini söylemiştir¹⁰⁶.

Kur'an'ı anlama ve yorumlama ameliyesi teknik olarak tefsîr ve te'vîl kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bunlardan tefsîr, rivâyeti ifade ederken¹⁰⁷; te'vîl, dirayeti ifade etmektedir. Te'vîlin de müsbet ve fasit olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır. Müsbet te'vilde herhangi bir problem yoktur. Asıl problem tefsîrde ihtilâfa yol açan anlaşmazlıkların ve inhirâfların kaynağı olan fasit te'villerdir ki Kur'an'ın yasakladığı te'vîl de budur. Bunların da en masumundan en şiddetlisine kadar çeşitli dereceleri vardır. Mesela; Mu'tezile ve Cehmiyye,

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 269; Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî", 24; Askalânî, İbn Hacer, *İsâbe fi temyiz-i's-sabâbe*, Matbaatü's-saade, Bağdat, 1328, II, 331; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 4.

¹⁰¹ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 292.

¹⁰² Tirmîzî, "Kitâbü't-tefsîr" 1.

¹⁰³ Ebû Dâvûd, "Kitâbü'l-ilm" 5.

¹⁰⁴ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I, 294.

¹⁰⁵ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsîril-Kitâbi'l-Azîz*, y.s. Katar 1977, I, 28, 29.

¹⁰⁶ İbn Atiyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, I, 28, 29.

¹⁰⁷ Tefsîrin tanımları için bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü eblî's-sünne*, 13; İsfahânî, *Müfredât*, s. 380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 369; Zerkeşî, *Burbân*, II, 284, 285; Suyûtî, *İrkân*, IV, 189-191; Zebidî, *Tâc'ul-Arâs*, VII, 349; Zürcânî, *Menâbilü'l-irfân*, I, 471; Zehebî, *et-Tefsîru ve'l-müfessirîn*, I, 17-19; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s. 213, 214; Aydüz, Davut, *Tefsîr Tarîhi, Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, Işık Yayınları, İstanbul 2004, s. 17-19.

Kıyâme sûresindeki {وَأُحْوَٓهُ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ} “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlayacaktır. (Onlar) Rablerine **bakacaklardır** (O’nu görecektirler)”¹⁰⁸ âyetini te’vîl ederek, إلى “ilâ” lafzı, harf-i cer değil de “alâi” آلاءِ lafzının müfredi olduğunu ve “nimet” mânâlarına geldiğini ifade etmişlerdir¹⁰⁹. Yine aynı âyetlerde geçen نَاطِرَةٌ “nazire” (bakan) kelimesi de مُنْتَظِرَةٌ “muntazire” (bekleyen) anlamındadır. Buna göre söz konusu âyetlerin tefsiri “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlayacaktır. (Onlar) Rablerinin nimetini (yahut emrini) **bekleyeceklerdir**” şeklinde olmaktadır. Diğer yandan Mu‘tezile ve Cehmiyye bu görüşlerini, إِلَىٰ الْجَبَلِ {قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَىٰ الْجَبَلِ} فَإِنِ اسْتَفْقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا بَحَلَىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا} “Allah Teâla şöyle cevap verdi: “Sen Beni göremezsin. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de Beni görürsün!” Derken Rabbi dağa tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi. Mûsâ da düşüüp bayıldı”¹¹⁰ âyeti ile {لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ} “Gözler O’nu idrâk edemez, Fakat O gözleri idrâk eder”¹¹¹ âyetleriyle delillendirmişlerdir¹¹².

Oysa ki, Ehl-i sünnet uleması, yukarıdaki âyetlerde geçen لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ibaresini “Allah’ın görülemeyeceği” tarzında değil de başta insanlar olmak üzere bütün varlıklar tarafından hiçbir zaman ve tam anlamıyla “idrâk edilemeyeceği” şeklinde; لَنْ تَرَانِي ibaresini de Allah’ın sadece bu dünyada görülemeyeceği ahirette ise görülmesine mani olmadığı şeklinde yorumlamışlardır¹¹³. Kıyâme sûresindeki إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ ibaresinin “Allah’ın ahirette görülebileceğine” işaret ettiğini savunmuşlar ve görüşlerini, “Şüphe yok ki siz şu dolunayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de göreceksiniz”¹¹⁴ hadîsi başta olmak üzere pekçok hadîsle desteklemişlerdir. Zaten Hz. Mûsâ’nın da Allah’ı görmek istemesi ru’yetullah’ın mümkün olduğunu göstermektedir. Şâyet Allah, görülmesi mümkün olmayan bir varlık olsaydı, Hz. Mûsâ’nın söz konusu isteği, imkânsız talep anlamına gelirdi ki, bu da peygamberlik sıfatlarıyla asla bağdaşmamaktadır.

¹⁰⁸ Kıyame 75/ 22, 23.

¹⁰⁹ Şarkâvî, Ahmed Muhammed, “İhtilâfî’l-müfessirîn esbâbühü ve davâbitühü”, *Havliyyetü’l-keilliyye usûliddin ve’d-de’ve*, sayı 17 Kahire 2004, s. 6.

¹¹⁰ A’râf 7/143.

¹¹¹ En’âm 6/103.

¹¹² Bkz. Nisâ 4/153; KM, Çıkış 33/18-20; Tekvîn 32/31; Yuhanna 1/18; I. Korintos 13/12.

¹¹³ Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul ts., III, 129, 130; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, X, 180.

¹¹⁴ Buhârî, “Tevhîd” 24; Müslim, “Zihd” 16; Tirmîzî, “Cennet” 16; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

Mezhep taassubuyla ilgili ihtilâflara zaman zaman Zemahşerî'nin de düştüğü görülmektedir. O, { شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا } { بُيُوتِ الْمَلَائِكَةِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالْمَلَائِكَةُ وَالْمَلَائِكَةُ } “Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, azîz ve hakîm (mutlâk galip, tam hüküm ve hikmet sahibi) Allah'tan başka tanrı olmadığına şahittirler”¹¹⁵ âyetini tefsir ederken { وَأُولُو الْعِلْمِ } terkiibini “ehl-i adl ve t-tevhid” yani Mu‘tezile olarak açıklamıştır¹¹⁶. Zemahşerî, mezhebine sıkı sıkıya bağlı kalarak Hz. Mûsâ'nın Allah'la konuşmasını redderek, { وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ } { دُرُوسًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ } “Durumlarını sana daha önce anlattığımız nice elçiler gönderdik. Anlatmadığımız nice elçiler de gönderdik. Allah Mûsâ'ya da hitab ederek konuştu”¹¹⁷ âyetindeki { تَكْلِيمًا } ifadesi için “Allah onu kudret pençesiyle yaraladı” demiştir¹¹⁸.

Gulat-ı Şia da, { وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَتَمَّةَ الْكُفْرِ } { عَٰلَمًا لِّمَنْ هِيَ } “Eğer anlaşmadan sonra yeminlerini bozarlar, bir de dininizi hücum ederlerse, artık kâfir güruhunun o öncülleri ile savaşın!” âyetindeki öncülleri Talha ve Zübeyr olduğunu; { وَوَقَدْ أَوْحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ } { هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ } { هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ } “Halbuki sana da, senden önceki peygamberlere de şu gerçek vahyolunmuştur ki: ‘İyi dilekat et! Şirke düşersen yaptığın bütün makbul işler boşa gider ve sen âbirette kaybedenlerden olursun!” âyetindeki kaybedenlerin hilafette Hz. Ali'ye ortak olmaya çalışanlar olduğunu ifâde etmişlerdir. Gulat-ı Şia'nın Beyyaniyye kolu ise { هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ } { هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ } “Şeytanın peşinden gidenler ne bekliyorlar? Onlar akılları sıra, buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve melekelerin gelip, Haklarındaki hükümün verilmesini, işlerinin bitirilivermesini mi bekliyorlar? Bütün işler ve hükümler Allah'a aittir”¹¹⁹ âyetindeki buluttan gölgelikler içinde Allah'ın ve melekelerin gelmesini Hz. Ali olarak tefsir etmişlerdir¹²⁰. Sebeiyye'nin öncülerinden Beyan b. Sem'an da { هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى } { هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى } “İşte bu, bütün insanlara yöneltilen bir açıklamadır, Haramlardan

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/18.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 373.

¹¹⁷ Nisâ 4/164.

¹¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 624, 625.

¹¹⁹ Bakara 2/210.

¹²⁰ Şehristânî, Ebû Bekir Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk. Emir Ali Hasan), Dârul-ma'rif, Beyrut 2001, I, 150.

korunacak müttakiler için bir hidâyet ve öğüttür"¹²¹ âyetindeki beyân, hidayet ve mev'izanın Hz. Ali olduğunu ifade etmiştir¹²².

Mutedil Şii'lerden olan Tabersî ve Tabatabâî, mezheplerine bağlı kalarak muta nikâhını savunmuşlar ve *وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ* "Kocası olan kadınlarla da evlenmeniz haramdır, ancak harp esiri olarak eliniz altında bulunan cariyeler bundan müstesnadır. İşte bütün bunlar Allah'ın kesin hükümleridir. Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşamak, zina etmemek şartıyla, mal harca yapıp mehirlerini vererek nikâhlamanız helâldir"¹²³ âyetinin tefsîrinde mut'a nikâhının "Allah'ın kullarına vermiş olduğu büyük bir kolaylık ve maslahat olarak yorumlamışlardır¹²⁴.

Ahd-i atîk ve Ahd-i cedîd'in tahrîfi konusunda müfessirlerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda bir metnin lafzın yanında mânen tebdilinin de daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir. Meselâ, Mâtürîdî, *عَنْ* { مِنْ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ } "Yahudilerden bir kısmı, bazı sözleri aslı şeklinden ve mânasından saptırır"¹²⁵ âyetini işlerken *يُحَرِّفُونَ* /yuharrifüne'l-kelime ibaresinin iki anlama gelebileceğini söylemektedir. Bunlardan birincisi tahrîfin dolayısıyla da kelimededen maksadın mânâ, kelimenin anlamının değişmesinin de te'vîle olabileceğini ifade etmektedir. Buna da delil olarak *وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ* "Ehl-i kitaptan bir kısmı da, aslında kitaptan olmadığı halde, Sizin kitaptan zannetmeniz için, Okurken ağızlarını dillerini eğip bükerek. Bir şeyler söyleyip "Bu Allah tarafından" derler. Halbuki o, Allah tarafından değildir. Bile bile Allah adına yalan uydururlar"¹²⁶ âyetini gösterirken ikinci olarak lafzda da olabileceğini savunmaktadır¹²⁷. Râzî de, Mâtürîdî gibi *يُحَرِّفُونَ* /yuharrifüne'l-

¹²¹ Âl-i İmrân 37138.

¹²² Bağdâdî, Abdülkâhîr, *el-Fark beyne'l-firâk*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990, s. 237.

¹²³ Nisâ 4/24.

¹²⁴ Tabersî, Ebû Ali, *Mecmen'l-beyân*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992, II, 45; Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'lâ li'l-matbuât, Beyrut 1997, IV, 278, 279.

¹²⁵ Nisâ 4/46.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/78.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehlî's-sünne*, I, 430; II, 39.

kelime ibaresindeki tahrîfin iki şekilde olabileceğini bunun da lafızda olabileceği gibi, te'vilde de olmasının mümkün olduğunu ifâde etmiştir¹²⁸.

Allah'ın kelâmının doğru anlamaya çalışan müfessirler, başta Kur'ân olmak üzere hadîs ve sahabe kavillerine daha sonra da kendilerinden önceki müfessirlerin görüşlerine müracaat etmişlerdir. Müfessirlerin tefsirlerinde önce Kur'ân bütünlüğüne, daha sonra da sahabe kavillerine bağlılıkları, Kur'ân'ı amacına uygun olarak yorumlamalarını sağlamıştır. Amacına uygun olarak yapılan bu yorumlar üzerinde daha ilk dönemlerden itibaren icma oluşmuş bu da tefsirde nesneliliği meydana getirmiştir. Bu nesneliliğin dışında müfessirin yaşadığı zaman ve kültür ortamına göre Kur'ân'ın ruhuna uygun olan öznel yorumlar görülse de bunlar makbul karşılınıp takdir edilmiştir. Kur'ân'ın ruhuna uygun olmayan görüşler ise ciddi bir eleştiriye tabi tutularak reddedilmiş, böylece Kur'ân'ın mânen korunması sağlanmıştır.

4. Kur'ân İlimleri ile Korunması

Kur'ân İlimleri yani Ulûmu'l-Kur'ân kavramı bir izafet terkididir. Bu terkipte yer alan ulûm, ilm'in cemidir. Sözlükte "bilmek ve anlamak"¹²⁹; istilahta ise "bir konuyu delilleriyle tam olarak anlama" mânâsına gelmektedir¹³⁰. Kur'ân ilimleri "Kur'ân'ın inişi, tertibi, toplanması, kitabeti, okunması, tefsîri, i'cazı, nâsîh-mensûh açısından olası istifhamları gideren ilimler" olarak adlandırılmıştır¹³¹. Tanımdaki "...tefsîri, i'cazı, nâsîh-mensûh açısından olası şüphe ve istifhamları gideren ilimler" ibaresi çok önemlidir ki bunlar da mânânın korunması ile çok yakından alakalı ifadelerdir.

Kur'ân bütün dinî ilimlerin ana kaynağı olmakla birlikte, onun bazı özelliklerini ele alan çalışmalar, Ulûmu'l-Kur'ân olarak isimlendirilmiştir. Esbâbü'n-nüzûl, Nâsîh-Mensûh, Müteşâbihu'l-Kur'ân, İ'câzü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Kısasu'l-Kur'ân, Emsâlü'l-Kur'ân bunlardan bazılarıdır. Bu ilimlerin bir kısmı müstakil çalışmalar halinde ele alınırken¹³² önemli görülenler de ansiklopedik şekilde cem edilmiştir.

Tefsîr usûlcüleri yukarıda zikredilen her bir konu etrafında değişik kaideler ortaya koymuşlardır. Bunlar da Kur'ân'ın anlaşılma ve yorumlanmasında büyük fonksiyonlar icrâ etmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Metin merkezli ihtilâflarda Kur'ân'ın bazısının bazısını tefsîr ettiğinin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Kur'ân'dan bir yer başka bir yere delalet edip

¹²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, X, 121-124; Bkz. Öztürk, Mustafa, *Tefsîrde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, 177-209.

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 417.

¹³⁰ Tahânevî, *Keşşâf*, II, 1055.

¹³¹ Zürcânî, *Menâbil*, I, 28.

¹³² Bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İfav Yay., İstanbul 2006, s. 145.

onu açıklıyorsa öncelikle buranın esas alınması gerekmektedir. Müteşâbih âyetlerin muhkeme dayandırılması bu guruba girmektedir.

2- Bir söziün önce ve sonrasına uygunluk arzetmesi gerekmektedir.

3- Bir kelâmın zihne ilk gelen mânâsı zâhîrî anlam ifâde etmektedir. Bu da onun tercih edilebilirliği için bir delildir¹³³.

4- Hakikat-mecaz durumunda hakikat tercih edilir çünkü usûlcüler lafzı hakîki mânâyâ tercih etmenin -bazı durumlarda bunun istisnaları olsa da- mecazdan daha evla olduğunu söylemişlerdir.

5- Tahsîsi gerektiren bir delil olmadıkça umûmîlik üzerine tercih edilmelidir.

6- İtlâk da takyîd üzerine mukayyedi gerektiren bir delil olmadıkça tercih edilmelidir. Bu durum istiklalın izmar üzerine tercih edilme konusunda da geçerlidir.

7- Takdîm ve te'hîr durumlarında da kelâmın mevcut tertiplere göre hamledilmesi gerekmektedir¹³⁴.

8- Çok anlama gelen kelimelerde ise bağlama uygun mânâ tercih edilmelidir. Ya da lafzın müşterek olmasından dolayı her iki mânânın da aynı anda kastedildiği kabul edilir. Veyahut da lafız mutavâtî olur, husûsu gerektiren bir delil omadığı için de umûm üzere bırakılır¹³⁵. Bu kaideleler Kur'ân'ın amacına uygun olarak anlaşılma ve yorumlanmasında büyük fonksiyonlar icra etmiştir.

5. Temel İslâm Bilimleri ile Korunması

Kur'ân, tefsîr ilminin ana kaynağı olduğu gibi kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerin de temel kaynağıdır. Kelâm ilmi, bu âyetlerin açıklanmasından ziyade İslâm inanç sistemini belli temellere oturtmaya, akâidi dâhili ve harici taarruzlara karşı korumaya çalışmaktadır. Kelâm ilmi Allah'ın zat ve sıfatlarından, iman esaslarından, var olması cihetiyle mevcûddan ve bilgi olarak malumdan, mebde ve meadden bahseden bir ilimdir. Gayesi ise insanı taklid derecesinden tahkike yükseltmek, muannidleri ilzam, itikattaki şüpheleri izale etmektir. Bunu yaparken İslâm kanunundan ayrılmamaya çalışır. Dolayısıyla Kur'ân, onların vaz geçilmez kaynağıdır. Bir tefsîrci gibi mütekellim de aynı âyetleri tefsîr eder, ancak kelâmcı âyetleri yukarıda bahsedilen konular etrafında ele alırken tefsîrci ise birtakım kurallara uyarak Kur'ân'ı amacına uygun olarak yorumlar. Âyetleri yorumlamaları noktasında aynı usûlleri kullanırlar. Kelâmcı meseleye bir konu üzerinden

¹³³ İbn Cüzeyy el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, s. 15; Suyûtî, *İtkân* II, 251.

¹³⁴ İbn Cüzeyy el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, s. 15; Bkz. Zerkeşî, *Burbân*, II, 167; Suyûtî, *İtkân* IV, 190.

¹³⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tesfîr*, Dâru's-sahâbeti't-rürâs, Batanta 1988, s. 73.

yaklaşarak hüküm çıkarır; Tefsirci ise baştan sona veya belli âyetleri sırf Kur'an anlaşılın diye açıklar.

Fıkıh, kelime olarak söz ve fiillerin amacını kavrayacak şekilde keskin ve derin anlayış demektir. Fâkih de derin anlayış ahibi olan kişi anlamlarına gelmektedir. Derin anlayış sahibi olan bir kişinin birtakım usul ve kaidelere uyararak Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarması fikhın konusudur. Nasıl ki Kelâm ilmi, tefsir ilminden farklı olarak âyetlerin açıklanmasından ziyade İslâm inanç sistemini belli temellere oturtmaya, akaidi dahili ve harici taarruzlara karşı korumaya çalışıyorsa, fıkıh ilmi de Kur'an'dan yine onun amacına uygun hükümler çıkarmaya çalışır. Fâkihlerin Kur'an'ın amacına uygun hükümler çıkarma ameliyeleri, anlam olarak kitabın tahrifini önlemiş, ahkam âyetleri maksadına uygun olarak anlaşılmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır.

Tasavvuf ise esasta ahlak konularını ele alan ve insanın rabbini görüyormuş gibi hareket etmesini sağlayan bir ilim dalıdır. İnsandaki ruh, kalp, gönül gibi mânevî duyguların diri tutulması ve bu yönde yapılan ameliyelerin tümünü kapsar. Bunu sağlarken de Kur'an'ı merkezine koyar. Şâtübî'nin de dediği gibi "dinin esasları Kur'an'dan oluşur. Kur'an dışında Allahâ giden başka yol olmadığı gibi onsuz kurtuluş da mümkün değildir. Onun dışında bir şeye sarılmak da doğru değildir. Dinin esaslarına vakıf olmak isteyen bir kimsenin tamamen kur'an'a sarılması gerekir"¹³⁶. Şâtübî'nin bu görüşüne katılan Hasan Elik, "evet Kur'an, islâmî ilimlere kaynaklık ettiği gibi, mezkûr ilimlerin de Kur'an'ın mânâsını hayata taşıyarak Müslümanların onu benimsemelerini ve içselleştirmelerini dolayısıyla onu hayatın her alanında yaşatmalarını sağlamıştır" demektedir¹³⁷. Elik'in görüşüne katılmamak mümkün değildir. Gerçekten de Kur'an, tefir ilmi sayesinde doğru ve amacına uygun olarak açıklandı ise kelâm, fıkıh ve tasavvuf sayesinde de itikâdî, amelî ve zühd yönünden benimsenmiş ve içselleştirilmiştir. Böylece Kur'an, bu ilimler sayesinde tefsirden farklı fakat tefsiri destekler mahiyette açıklanarak her türlü tebdil ve tahriften korunmuştur.

SONUÇ

{ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ } "Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz"¹³⁸ âyetinde ifade edildiği gibi Kur'an'ın muhafazası ilâhî teminat altındadır. Ancak Yüce Allah, icraatlarını sebeplere göre yürütür. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ve O'nun ahirete irtihalinin ardından Müslümanların vahyi koruma yönündeki çabaları, ilâhî teminatın madde âlemindeki tezahürüdür. Kur'an'ı muhafazası için Hz. Peygamber'in yapmış olduğu "kırâat", "kitâbet" ve "hifz" nebevî bir sünnet ve tedbirdir. Hz. Ebû Bekir'in

¹³⁶ Şâtübî, *Muvâfakât*, III, 200.

¹³⁷ Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, s. 183-184.

¹³⁸ Hicr 15/9.

Kur'an'ı tesbiti ve Hz. Osman'ın da teksiri onun korunmasında çok önemlidir. Buna Hz. Ali'nin te'vili konusunda verdiği mücadeleleri de unutmamak gerekmektedir.

Sahâbe devrinin sonlarına doğru durum biraz değişmiş, Müslümanlar arasında fırkalar zuhur etmiştir. Şia, (Mu'tedil) Haricî ve Mu'tezile gibi fırkalarla Ehl-i sünnet arasında Kur'an'ın lafzî korunmuşluğu noktasında herhangi bir ihtilaf yok iken Kur'an'ın te'vilinde ihtilafın varlığı ortaya çıkmaktadır. Her fırka görüşlerinin doğruluğunu Kur'an'ı Kerim'de aramış, farklı yorumlara gitmiş, fırkaların hata, fâsid ve bâtil te'villeri oluşmuştur. Kur'an'da delaleti kat'i olmayan pek çok âyetin varlığı, bu anlama ve yorumlama farklarının baş âmillerindedir. Bütün bunlara rağmen Kur'an'ın lafzen ve mânen korunmuşluğu sayesinde İslâm'ın ruhuna aykırı te'viller tesbit edilip doğrusu ortaya konmuş; doğrular üzerinde icmâ-ı ümmet oluşup, diğer görüşler tâli ve bâtil olarak kalmıştır.

Asırlar sonrası halen Hz. Peygamber'e indirildiği şekliyle duran Kur'an'ın emir ve yasaklarının uygulanışında birlik söz konusudur. Tüm İslâm beldelerinde okunan Kur'an'ın aynı olmasının yanında; Kur'an'ın uygulanış şeklinde de büyük farklılıklar görülmemektedir. Ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret gibi temel itikâdî konuların yanında muamelâtta da temel noktalar birdir ve hacda yapılan ibadetlerin problemsiz bir şekilde yerine getirilmesi, asırlar öncesiyle mutabık olması, Kur'an'ın mânen korunmuşluğunun diğer bir delilidir.

Yüce Allah, her millete bir resûl ve özellikle Yahudî ve Hıristiyanlık gibi din müntesiplerine semâvî kitaplar gönderdiğini, tüm vahiylerde de temelde aynı hakikati indirdiğini bildirmektedir. Ancak günümüzde yaşayan ehl-i kitapla İslâmiyet arasında müşterek noktalar sınırlı olduğu gibi; ehl-i kitabın kendi aralarında da durum farksızdır. Başta namaz, oruç, zekât gibi ibadetler onların dinî hayatından tamamen silinmiş; dinin özü mahiyetindeki itikâdî argümanlar oldukça değişmiştir. Kendi içlerindeki pek çok mezhep itikâdî ve amelî farklı yol çizerek varlığını devam ettirmektedir. Ehli kitaptaki bu farklılıklar lafzen ve mânen korunamayan bir vahyin sonucudur. İslâm alemine bakıldığında Müslüman fırkalar arasında bazı farklılıklar olsa da bu farklılıklar vahyin özüne ve müntesiplerinin birliğine zarar vermeyecek mahiyettedir ve ilelebet bu şekilde kalacaktır. Asırlar geçmesine rağmen vahyin mânen korunması gelecek asırlarda da korunacağına bir garantisidir. Güncel yorumlar ve te'viller özünü bozmadan sürececek ve yine bâtil ve fâsid yorumlar ümmetin icmasıyla kabul görmeyecektir. Bütün bu söylenenlerden Hicr 15/9 âyetinden Kur'an'ın lafzen olduğu kadar mânen de korunduğu mânâsının çıktığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Adil Kemal, *Ulûmü'l-Kur'an*, Matbaatü'l-feccâleti'l-cedîde, Kahire t.y.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned Ahmed b. Hanbel*, Dâru sadr, Beyrut ts.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh, *Rûbu'l-meânî*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1997.
- Askalânî, İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Dâru't-türâs, Kahire t.s.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.
- Aydüz, Davut, *Tefsîr Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, Işık Yayınları, İstanbul 2004.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark beyne'l-fırâke*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990.
- Belazûrî, *Fütûhü'l-Buldân*, (çev..Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., t.y.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsîr Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1973..
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîb-i Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, t.s.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006.
- Cessâs, Ebû Bekr, *Abkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-fıkr, Beyrut ts.
- Corci Zeydan, *İslâm Uygarlığı Tarihi*, (çev. Necdet Gök), İletişim Yay., İstanbul 2004.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 1981.
- Demir, Şehmus, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması*, İnsan Yay., İstanbul 2005.
- Demirci, Muhsin, *Tefsîr Tarihi*, İfav Yay, İstanbul 2006.
- Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İfav Yay., İstanbul 2006.
- Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1992.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an Tefsîrinde Yöntem*, Anadolu Yay., İzmir 1998.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-mubîd*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1983.
- Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İfav Yay., İstanbul 2008.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul ts.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'an*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1983.

- Feyrûzâbâdî, Mecduddin, *el-Kamûsu'l-mubhût*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1987.
- Füneyşân, Suud b. Abdillâh, *İhtilâfî'l-müfessirîn*, Dâru işbiliye Riyad 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hamid, *Cevâbiru'l-Kur'an*, Dâru'l-afâki'l-cedîd, Beyrut 1983.
- Hamidullah, Muhammed, "Sünnet" *LA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, XI, 243.
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tabrîr*, Dâru't-Tunûsuyye, Tunus 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, y.s. Katar 1977.
- İbn Cüzeyy el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, Dâru'l-kütübi'l-hâdise, Kahire 1973.
- İbn Ebî Dâvûd, *Mesâbih*, Vezâratü'l-evkâf, Katar 1995.
- İbn Hazm, Ali b. Muhammed, *el-İbkâm fi usûli'l-ahkâm*, Daru'l-hadîs, Kahire 1992.
- İbn Hibbân, *El-İhsân fi takerîbi sabihî İbn Hibbân* (mür. Ali b. Belbân), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1988.
- İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arâbi, Beyrut t.s.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Müessesetü kütübi's-sekafiyye, Beyrut 1993.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, y.s. 1952.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990.
- İbn Sâd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut 1960
- İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, Dâru's-sahâbeti't-türâs, Batanta 1988.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, y.s. 1957.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdî'l-mesîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr fi kırâati'l-aşr*, (thk. Muhammed Seli Muhaysın), Kahire ts.
- İsfehânî, Rağîb, *Müfessirü'l-elfâzî'l-Kur'an*, (Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts.
- Karaçam, İsmail, *Kırâat İlminin Kur'an Tefsîrindeki Yeri*, İfav Yay., İstanbul 1996.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, İfav Yay., İstanbul 1995.
- Karaman, v.d. *Kur'an Yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Keskioglu, Osman, *Kur'an Tarihi*, Nebioglu Yay., İstanbul 1953.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1993.

Koç, Mehmet Akif, “53/Necm Sûresinin Tefsîrinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine” *İslâmiyat*, VI, I, Ankara 2003.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, Mısır 1962.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü ehlî's-sünne*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2004.

Mennâu'l-Kattân, *Mebâbis fî ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1978.

Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, (Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), Beyan Beyan Yay., İstanbul 2000.

Mukâtil b. Süleyman, Tefsîru Mukâtil b. Süleyman, Dâru ihyâi'l-türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc, Sahîhu Müslim, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.

Nesâî, Ali b. Şuayb, *Sünenü Nesâî*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1930.

Nüreddin İtr, *el-Muhâdarât fî ulûmi'l-Kur'an*, Dimeşk 1404.

Öztürk, Mustafa, *Tefsîrde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.

Râfiî, Mustafa Sıddık, *İ'câzu'l-Kurân ve'l-belâğati'n-nebeviyye*, Matbaatü istikâme, Kahire 1956.

Razî, Fahrüddîn, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Dâru'l-fıkr, Beyrut 1990.

Sadr, Muhammed Bakır, *Kur'an Okulu*, (trc. Mehmed Yolcu) Bir Yay., İstanbul 1987.

Subhi Sâlih, *Mebâbis fî ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1985.

Suyûtî, Celaluddin, *İtkân ulûmi'l-Kur'an*, Dâru't-türâb, Kahire 1985.

Suyûtî, Celaluddin, *Târîhu'l-hulefâ*, (Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-asriyye, Mısır 1952.

Şafîî, Muhammed b. İdris, *Risâle*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Mustafa'l-babeyi'l-halebî, Mısır 1940.

Şarkâvî, Ahmed Muhammed, “İhtilâfü'l-müfessirîn esbâbühü ve davâbü'tühü”, *Havliyyetü'l-külliyeye usûliddîn ve'd-de've*, sayı 17 Kahire 2004.

Şâtübî, Ebû İshâk, *Muvâfakât fî usûli'l-abkâm*, Matbaatü'rahmâniyye, Beyrut 1341.

- Şehristânî, Ebû Bekir Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, (thk. Emir Ali Hasan), Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2001.
- Tabatabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü a'lâ li'l-matbuât, Beyrut 1997.
- Taberî, İbn Cerir, *Târîhu't-Taberî*, (thk. Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-ma'rife, Kahire t.s.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vîli ayi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995.
- Tabersî, Ebû Ali, *Mecmeu'l-beyân*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakâm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1996.
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsîri*, Yeni Akademi yay., İzmir 2009.
- Yıldırım, Suat, ve dğr. *Kur'ân'ın Mucîzevî Korunması*, Işık Yay. İzmir 2006.
- Vahidî, Muhammed en-Nisâbüri, *Sîre*, Dâru'l- a'lâm, Beyrut 1989, I, 350.
- Zebidî, Muhibbiddin, *Tacu'l-arûs*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1994, rtl maddesi.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîru ve'l-müfessirûn*, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gâvâmidî't-tenzîl*, Dâru ihyâi'l-türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- Zerkeşî, Bedruddîn, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1990.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâbilü'l-irfân*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır h. 1372.